

Signalementen

Herinneren

James E. Young, *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. New Haven and London: Yale University Press, 1993.

Herinneren en Vergeten, themanummer *Etnofoor* (IV,1, 1993).

In *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning* onderzoekt James E. Young de relatie tussen herinneren als proces van herinterpretatie en de constructie van ‘memorial-sites’: de plaatsen waar de herinnering aan een specifieke gebeurtenis wordt opgeroepen. Young concentreert zich op herdenkingsplaatsen voor de slachtoffers van de Nazi-moorden in Duitsland, Polen, Israël, en de Verenigde Staten. De plaatsen bestaan uit herdenkingsmonumenten, bezoekerscentra, en de omliggende ruimte die de herdenkingsplaatsen markeert.

Young bekritiseert het idee dat een monument een gebeurtenis in het verleden op objectieve en onproblematische wijze op zou roepen. De herinnering aan de massamoorden is meervoudig, en de manier waarop het verleden gestalte heeft gekregen verschilt van monument tot monument. De wijze waarop de herdenkingsplaats is vormgegeven moet dan ook begrepen worden vanuit de politieke en de artistieke context waarin dit plaats heeft gevonden. Volgens Young gaan zuiver formele en historische benaderingen van het verschijnsel memorial-site voorbij aan een essentieel aspect, namelijk haar publieke en rituele functie.

Tijdens deelname aan een officiële herdenkingsceremonie of een individueel bezoek aan het monument blijken mensen, hoewel het lijkt of ze gezamenlijk *dezelfde* gebeurtenis oproepen in het heden, zich het verleden op zeer persoonlijke, mogelijk zelfs tegenstrijdige wijze te herinneren. De aanwezigheid van een speciale omgeving waar men samenkomt voor de herdenking scheidt echter de illusie van een *gedeelde* ervaring. Young sluit zich aan bij de stelling van de Franse historicus Pierre Nora dat hierin een gevaar schuilt. De herinneringsrituelen zouden de noodzaak tot het zich persoonlijk

herinneren van deze wandaden in het 'normale' leven opheffen, waardoor de opgeroepen gevoelens van afschuw niet leiden tot een groter verantwoordelijkheidsbesef in het leven van alledag.

Young laat zien dat herdenkingstekens niet alleen een prikkel zijn tot herinneren. Ze kunnen ook stimuleren tot vergeten. In sommige gevallen blijkt bijvoorbeeld te zijn verhuld dat de meeste slachtoffers van de massamoorden een Joodse achtergrond hadden. Door memorial-sites op een bepaalde manier vorm te geven kan de herinnering aan een bepaalde gebeurtenis zowel worden opgeroepen als onderdrukt. Deze dialectiek van herinneren en vergeten is eveneens het centrale thema van het laatste nummer van het antropologische tijdschrift *Etnofoor* (1993 nummer 1). Vooral de bijdrage van Selma Leydesdorff over afwijkende herinneringen aan de Februaristaking van Joodse concentratiekamp overlevenden en leden en ex-leden van de Communistische Partij sluit aan bij het onderzoek van Young. Zij laat zien hoe het Amsterdamse verzetsmonument De Dokwerker functioneert in de mythevorming rond communistische helden en Joodse slachtoffers. Anders dan bij Young, staat in Leydesdorffs studie het *spreken* over het verleden en de wijze waarop de herinnering de verhalen structureert centraal. Ook in de bijdrage van Anne Gevers is de aandacht gericht op de vormgeving van het verleden in verhalen. Bepaalde herinneringen blijken slechts in een specifieke vertelvorm opgeroepen te kunnen worden.

Voordeel van benaderingen waarin het spreken over het verleden centraal staat, is dat de informanten 'aanwezig' zijn in de text. Young laat weliswaar kunstenaars en opdrachtgevers aan het woord, maar in zijn boek ontbreken de 'stemmen' van de mensen die de herdenkingsplaatsen bezoeken. De verhalen, herinneringen en opmerkingen van bezoekers aan memorial-sites zouden meer duidelijk maken over de diverse manieren waarop herdenkingsplaatsen de herinnering prikkelen.

Maruska Svasek

Elias

Han Israëls, Mieke Komen & A. de Swaan (red.), *Over Elias. Herinneringen en anekdotes*. Amsterdam: Het Spinhuis, 1993. 125 pp. f 29,50

‘Der Tod (...) ist das Ende eines Menschen. Was von ihm überlebt, ist das, was er anderen (...) Menschen gegeben hat, was in ihrer Erinnerung bleibt.’

N. Elias 1982, 100

Als der erste Band mit persönlichen Erinnerungen der Altersgenossinnen an Elias vorbereitet wird, müssen die drei Herausgeber, J. Goudsblom, H. Korte und ich, das Drucken persönlich vorfinanzieren. Mit N. Wilterdink und B. van Heerikhuizen trage ich die Texte zum Drucker, gebe die Hinweise für das ‘cover’; und während der Feier des 80ten Geburtstages 1977 verkauft Danielle Bourgois die Exemplare hinter einem Tisch im ‘Tropenmuseum’.

Nun folgen die ‘Herinneringen en anekdotes’ der Jüngeren und der Jüngsten; sie sind eine oder mehr als zwei Generationen jünger als Elias. ‘Een sociologische grootvader’ (p. 53)? Korrekt wird einleitend vermerkt, ‘een aantal van hen die ook contact met Elias zelf hebben gehad’. Und genauer noch: ‘In de jaren zeventig vormde zich rond de Amsterdamse hoogleraar sociologie J. Goudsblom een kring van mensen die geïnspireerd worden door het werk van Elias (...)’. Und so ist das Büchlein der 26 Autorinnen auch aufgebaut: die in der Bekanntschaft eher ältere Generation beginnt, die jüngere folgt. Doch wie liest ein deutscher Soziologe diesen heiter-familiären Berichtsstil? Denn in der Sprache der deutschsprachig-akademischen Welt gibt es dieses literarische Genre nicht. Er kann ihn lesen als sehr dichten Forschungsbericht aus der *sehr nahen Teilnahme* von Beobachtern und Beobachterinnen. Auf deutsch vermag eine Intellektuellengruppe mit akademischem Anspruch niemals derart persönlich zu formulieren wie ‘wij in Amsterdam’, ‘in onze kleine kring’ (J. Goudsblom). So gesehen haben wir kurze Beobachtungsberichte über *das Intellektuelle Arbeiten* vor uns; zum Beispiel: - über das Problem, wie schreibende Intellektuelle ihre tägliche Arbeit mit ihrem weiteren Leben vereinen (K. Rijnders); - wie unerlässlich notwendig die optimale leibliche Verfassung und die seelische Gestimmtheit für

die optimale leibliche Verfassung und die seelische Gestimmtheit für Schreibende sind (W.H. Kranendonk); - wie bei richtiger Gestimmtheit die Schreibwut einen auch während der 'Ferien' selbst in der fernen Karibik zu überfallen vermag (B. van Stolk); - darüber, wie sehr über den wechselnden täglichen Arbeitsgestimmtheiten auch ein stabiles intellektuelles *Selbstbild* durch den Vergleich mit anderen erforderlich ist (A. van Iterson); - wie die persönlichen intellektuellen *Lernprozesse*, keineswegs allein die zwischen Älteren und Jüngeren 'langzaam en in fasen' vorsichgehen (N. Wilterdink); - wie dazu persönliche *Gespräche* und komplizierte *Briefwechsel* weiterhin erforderlich sind (C. Wouters); - wie ein allein lebender Intellektueller in einer Art von 'autosociogenese' sich dieses familiär-dialogische Umfeld ganz selbst erzeugen muß (A. de Swaan); - wie schließlich selbst der greise Gelehrte, spontan zur konzentrierten öffentlichen Rede in einem ihm fremden Ambiente fähig bleibt (J. Heilbron); (das haben wir bei vielen seiner Auftritte in Wien, Frankfurt, Hamburg, auch in Oxford oder Paris miterlebt, besonders bei 'Preisverleihungen') - wie schließlich selbst *das Sterben* eines Schreibenden in seiner unmittelbarsten Arbeitsumgebung (M. Goudsblom-Oestreicher; R. Knijff) stattfindet.

Auf den ersten Blick eines ausländischen Beobachters hin scheint das Bändchen auf den eigentlichen europäischen *Rang* dieses Gelehrten kaum Bezug zu nehmen. Der so persönliche Berichtsstil macht eben das echt niederländische daran aus. Maar het zijn toch niet alleen Amsterdamse verhaaltjes? Denn beim genaueren Lesen, auf den zweiten Blick hin, wird alles *Over Elias* zu einem ganz einmaligen *Dokument gelehrten sozialwissenschaftlichen Arbeitens*, einem Zeugnis der notwendig dialogischen Struktur soziologischer Wissens- und Erkenntniserzeugung. Und das vertrauliche Niederländisch erlaubt eine engagiertere, unvergleichlich größere *soziale Nähe* der Beobachtenden. In den empirischen Methodenlehren entspräche soetwas der 'participant-observation'-Sprache. Keine deutschsprachige Fest- oder Erinnerungsschrift könnte sich dieses eng-vertraulichen Tones bedienen. Unverzüglich sollte dieser Beobachtungsbericht ins Deutsche übersetzt werden.

Peter Reinhart Gleichmann

In de bijstand

Hannie te Grotenhuis, *Bijstandskinderen. Opgroeien aan de rand van de verzorgingsstaat*. Amsterdam University Press, Amsterdam 1993, 196 blz. ISBN 90 5356 067 X

Wat zijn de gevolgen van werkloosheid van de ouders voor de kinderen? De armoede van vroeger is voorbij en de hedendaagse omvang van de werkloosheid maakt dat 'bijstandskinderen' niet langer in zo'n uitzonderingspositie verkeren. Hierdoor zijn de resultaten uit eerder onderzoek, vooral gebaseerd op de ervaringen uit de crisistijd van de jaren dertig, niet zo maar van toepassing op de huidige situatie. Deze onderzoeken en die uit de jaren zeventig en tachtig wijzen op een negatieve invloed op de schoolprestaties en de arbeidsmarktkansen van kinderen van werklozen, maar het lijkt erop dat niet alle kinderen even erg en even direct worden getroffen door de werkloosheid van hun ouders. Veronderstellingen over de relatie tussen werkloosheid van de ouders en maatschappelijke kansen van de kinderen zijn er te over. Van invloed zouden zijn sociale klasse, de verwachtingen die ouders van hun kinderen hebben, de aanwezigheid van voorbeeldfiguren en ondersteunende sociale contacten, de hoogte van de uitkering en tenslotte het gezinsklimaat of een 'cultuur van armoede' die van generatie op generatie overgedragen wordt. Om te weten welke factoren wanneer een rol spelen, lijkt meer onderzoek gerechtvaardigd.

Ik heb hiermee het thema van Te Grotenhuis' dissertatie geformuleerd. Volgens haar schoten eerdere onderzoeken tekort vanwege de geringe omvang van de steekproef, gedateerdheid van de gegevens, eenzijdige onderzoeksmethoden en/of een gebrek aan controlegroepen (19). Haar eigen onderzoek beoogt deze lacune op te vullen. Door een combinatie van kwantitatief en kwalitatief onderzoek vergeleek Te Grotenhuis de onderwijs- en arbeidsmarktkansen van kinderen van werkloze en arbeidsongeschikte ouders met de kansen van kinderen van werkende ouders.

Uit het kwantitatieve onderzoek, gebaseerd op CBS-materiaal, bleek een niet erg sterk verband tussen werkloosheid en arbeidsongeschiktheid van ouders en maatschappelijke kansen van hun kinderen. Wel leken kinderen van laag opgeleide ouders zonder werk meer

getroffen te worden dan kinderen van hoger opgeleide werkloze ouders. Op basis van haar ervaringen in het 'onderzoeksveld' kreeg de onderzoekster de indruk dat het gevonden zwakke verband te maken had met het feit dat bepaalde groepen langdurig werklozen moeilijk te bereiken en daarom ondervertegenwoordigd zijn in de CBS-gegevens.

Kwalitatief onderzoek kan dit probleem ondervangen en op deze wijze werd vervolgens nagegaan hoe het kwam dat sommige kinderen in hun school- en arbeidsloopbaan wel last hebben van de werkloosheid van hun ouders en anderen niet. Een dertigtal gezinnen, zowel werkende als werkloze autochtone ouders en hun kinderen, werden geïnterviewd. De gezinnen waren afkomstig uit twee achterstandswijken in de Randstad. Verschillende sociologische verklaringen werden op hun bruikbaarheid onderzocht. Aan de orde kwam de *culture of poverty*-these van Lewis, die wijst op de bestendiging van armoede van generatie op generatie. Daarnaast werd gebruik gemaakt van de these van Clark dat individuele kenmerken van armen, zoals hun waarden- en normenpatroon, verklaren waarom sommige kinderen uit arme gezinnen het goed doen op school en andere niet. De benadering van Wilson werd tevens toegepast. Hij zoekt de oorzaak voor de intergenerationele overdracht van maatschappelijke achterstanden primair in omgevingsfactoren en processen van sociale uitsluiting. Last but not least werd gewezen op de mogelijke waarde van Leune's veronderstelling dat geldgebrek de belangrijkste verklarende factor voor de onderwijsachterstand van kinderen van werklozen is.

Uit het kwalitatieve vervolgonderzoek bleek dat werkloosheid van ouders niet altijd een negatieve invloed heeft op de maatschappelijke prestaties van de kinderen. Problematisch werd het pas in gezinnen waar werkloosheid samenging met een zeer lage scholing, langdurige uitkeringsafhankelijkheid, ziekte, sociale uitsluiting, criminaliteit, verlating of echtscheiding. Uit de analyse van het interviewmateriaal bleek dat de these van Clark bevestigd werd: de geringe ambities en bekwaamheden van de werkloze ouders leken sterk samen te hangen met de prestaties van de kinderen. Weinig ambitieuze en fatalistische ouders werden echter alleen aangetroffen onder 'werkloze' gezinnen. De sociale voorwaarden waar Wilson op wijst en die ontbreken in de Amerikaanse ghetto's waar hij onderzoek naar deed, zijn in de Ne-

derlandse verzorgingsstaat wel aanwezig. Desalniettemin kon ongeveer de helft van de jeugdige respondenten er weinig gebruik van maken: goede leerkrachten, informatie en referenties zijn nodig, maar bleken nutteloos als ze niet pasten bij de interesses, belangen en vaardigheden van ouders en kinderen. Deze kinderen leken de sociale en culturele armoede van hun ouders 'geërfd' te hebben. Geldgebrek speelde geen rol van betekenis meer, maar wel langdurige uitkeringsafhankelijkheid. De gevoelens van machteloosheid, minderwaardigheid, onzekerheid en wantrouwen die dat bij de ouders teweegbrengt, zijn fnuikend voor de ambities en prestaties van de kinderen, aldus Te Grotenhuis.

Mieke Komen

Gezinsverzorging

Kyong Rijnders, *Zoals je het zelf doet, doet niemand het: Amsterdamse ouderen over gezinsverzorging*. Amsterdam: Het Spinhuis, 1993, 91 pp., f 15,-.

In opdracht van het gewest Amsterdam van de Algemene Nederlandse Bond voor Ouderen (ANBO) heeft Kyong Rijnders een onderzoek verricht naar de gezinsverzorging. Deze richt zich op het ondersteunen van ouderen in een zelfstandig bestaan. Rijnders heeft drieënvijftig Amsterdamse ouderen laten spreken over hun afhankelijkheid van de gezinszorg. In navolging van De Swaan stelt ze dat afhankelijkheidsrelaties in evenwicht zijn als er sprake is van wederkerigheid: als beide partijen precies evenveel aan de relatie ontleen zijn mensen zelfstandig ten opzichte van elkaar. Rijnders vraagt zich af welke aspecten van de gezinshulp en kenmerken van de instelling gevoelens van afhankelijkheid bij ouderen versterken.

Rijnders leidt de lezer stapsgewijs langs een aantal zaken waarmee cliënten van de gezinsverzorging te maken krijgen. Ze constateert dat het de ouderen zelf zijn die op zoek gaan naar hulp. Kinderen, vrienden en medische instanties zijn veelal de doorverwijzers. Bij de intake neemt de instelling vervolgens het initiatief: deze stelt het aantal

uren hulp vast waarop de oudere recht heeft. Binnen de hun toegewezen tijd bepalen de ouderen zelf wat er moet gebeuren. Ze vinden het belangrijk dat ze een vaste hulp krijgen die netjes en zelfstandig werkt. Wat de werkwijze betreft zijn ze met name tevreden over de oudere hulpen. Over jonge hulpen zijn ze tevreden omdat ze hun makkelijker aanwijzingen durven te geven. In de relatie met de hulp is sprake van wederkerigheid: ouderen bieden een tegenprestatie door een goede werkgever te zijn. Omdat de afhankelijkheid van de instelling wel eenzijdig is, zijn de geïnterviewden ontevreden over deze relatie. Ze missen vooral persoonlijk contact met de leidinggevende en service in specifieke situaties. Hulp van familie en vrienden wordt gezien als een wenselijk alternatief. Ouderen vinden het belangrijk dat de gezinszorg hun juist de mogelijkheid biedt om familie en vrienden niet te zeer te verplichten tot huishoudelijke taken.

'Zoals je het zelf doet, doet niemand het', is een ontroerend boekje geworden omdat het laat zien op welke wijze ouderen vorm trachten te geven aan hun rol als 'hulpontvanger'. Rijnders toont overtuigend aan dat ouderen die hulp zoeken, vaak voor voldongen feiten worden gesteld. Daarom benadrukt ze in een aantal aanbevelingen dat ouderen meer als 'hulpontvanger' beschouwd moeten worden. Ze maakt duidelijk dat de gezinszorg ouderen meer mogelijkheden moet bieden om invloed uit te oefenen op de organisatie. In dit kader spreekt ons het idee aan om ouderen eens in de zoveel tijd een extra dagdeel hulp te bieden, hoewel wij ons afvragen of ouderen deze hulp in de vorm van een strippenkaart zullen waarderen. Haar aanbevelingen op het gebied van veiligheid en inspraak sluiten aan bij het emancipatiestreven dat in de huidige ouderendiscussie centraal staat. De aanbevelingen zijn gebaseerd op informatie van de geïnterviewden en toetsing aan het beleid van de gezinsverzorging is achterwege gebleven. Wij zijn benieuwd in hoeverre deze toegepast kunnen worden.

Karin Hanekroot & Luuk Hendriks

Bourdieu kijkt op hedendaags Frankrijk

Pierre Bourdieu (redactie), *La misère du monde*, Parijs, Editions du Seuil, 1993, 960 pagina's, Ffr. 160. ISBN 2 02 019674-3

Frankrijks meest vooraanstaande socioloog voerde recentelijk de redactie over een bijna duizend pagina's tellende studie waarin 22 sociologen hun licht werpen op de huidige Franse samenleving. Het resultaat, *La misère du monde*, is een omvattend en realistisch verslag op basis van tientallen interviews en vele observaties. Als zodanig wijkt het af van Bourdieus voorgaande geschriften. Er is veel minder aandacht voor de onderzoeksopzet en voor theoretische vragen, en het boek is ook uitdrukkelijk geschreven voor een groter publiek. Het is bovendien een politiek boek, omdat het kritiek levert op het functioneren van politieke partijen en de journalistiek.

Bourdieu wil zowel politici als journalisten laten zien dat ze meer zouden moeten luisteren naar mensen die weinig of nooit aan het woord komen. In de journalistiek komen hun ervaringen en problemen vrijwel alleen aan bod in de vorm van gedramatiseerde evenementen. Dergelijke journalistieke bewerkingen hebben een dusdanig gewicht gekregen dat het vrijwel onmogelijk is om politiek te bedrijven buiten de media om. Daar worden enkele concrete voorbeelden van geanalyseerd (gebeurtenissen in de voorsteden, berichtgeving over werkloosheid). Tegenover deze 'mediamieke visie' op de realiteit, en de vertekeningen waartoe die leidt, zijn Bourdieu en de zijnen op zoek gegaan naar de dagelijkse werkelijkheid van mensen in bedrijven, scholen, wijken en kantoren. Hun verslagen bestaan grotendeels uit interviews, aangevuld met beknopte beschrijvingen van de gesprekken en de plekken waar die plaats hadden.

'Niet treuren, niet lachen, niet haten maar begrijpen.' Het heeft geen zin je als socioloog aan dit voorschrift van Spinoza te houden als je niet de middelen hebt om dat te respecteren. Bourdieu reflecteert daarom ook over de kunst van het interviewen. Bij de uitwerking van een interview verandert het mondelinge betoog doordat de accenten anders worden gelegd en doordat de uitspraak, de intonatie, de mimiek, de stiltes, de versprekingen, in druk worden weggelaten. Ook de ongelijke verhouding tussen de interviewer en de geïnterviewde leidt tot vertekeningen. De onderzoeker moet zich daarvan op

zijn minst rekenschap geven, hoewel het moeilijk is daaraan helemaal te ontsnappen: 'personne n'est à l'abri de l'effet d'imposition que les questions naïvement égocentriques ou, tout simplement, distraitées peuvent exercer et surtout de l'effet en retour que les réponses ainsi extorquées risquent de produire sur l'analyste, toujours exposé à prendre au sérieux, dans son interprétation, un artefact qu'il a lui-même produit sans le savoir'.

Bourdieu begint het boek met een beschrijving van de leefwereld van een Fransman en een Algerijn die beiden in een stadsvernieuwingsgebied wonen. Daarop volgen vele anderen, die spreken over hun burens en hun buurt, het werk, onbegrijpelijke bureaucratieën, jaloezie en verveling, rede- en radeloosheid, onmacht en stille woede ('U weet niet hoe vaak we elkaar uitschelden tijdens het groeten. In het taalgebruik zijn we beleefd maar onze ogen spuiten vuur en gif').

Veel in dit boek gaat over verborgen leed. Dat komt naar voren in interviews met wijkagenten in probleebuurtten, kiezers van Le Pen ('ik stem op Le Pen om hen angst aan te jagen'), vakbondsleden ('mijn ouders zeiden dat als je niet je best doet op school je naar de fabriek moest. Maar dat kan niet meer gezegd worden, want er is hier helemaal geen fabriek meer'), postsorteerders, drie socialistische partijbestuurders, een werkloze actrice ('ik kan het niet verdragen toeschouwer te moeten zijn'), een winkelier op het platteland, een activist van het Front National, een communistische vakbondsman. In deze kaleidoscoop wordt de lezer geen moment rust gegund.

De interviews worden onder meer via de hoofdstuktitels verbonden met meer algemene thema's als werkloosheid, de terugtrekkende overheid, de onderklasse, de nieuwe mandarijnen, en de 'rechter- en de linkerhand van de staat' (respectievelijk het repressieve staatsapparaat en de verschillende vormen van sociale bijstand en hulpverlening).

Als er een uit deze omvattende verzameling van sociologische reportages een conclusie te trekken valt, dan wel dat een reële democratische politiek over de middelen moet beschikken om te ontsnappen aan technocratische arrogantie en oppervlakkige schijnwetenschap. Als de sociologie daaraan een bijdrage kan leveren, dan geeft dat nog enige hoop in de door Bourdieu beschreven misère van de wereld.

Oussama Cherribi

Pleidooi

Miek Berends, *Geschilbeslechers, De advocatuur door een andere bril bekeken*, Groningen: Wolters Noordhoff, dissertatie verdedigd op 24 juni 1993 Rijksuniversiteit Groningen, ISBN 90 01 070 000

Advocaten als idealistische kruisvaarders, als kampioenen van het recht, als profiteurs van de misère van anderen, als knechten van de maffia, als almachtige notabelen en als feilbare stervelingen; dat zijn enkele portretten van advocaten zoals die door de media worden geschilderd. Daarnaast zijn de laatste jaren wetenschappelijke studies en artikelen verschenen over het voorspellen van de uitkomsten van rechtsprocessen door Nederlandse advocaten, over de toegankelijkheid van de professionele rechtshulpverlening en over de ethische dilemma's van advocaten, die een niet-incidenteel beeld opleveren (respectievelijk Malsch 1990; Klijn 1991; De Groot-van Leeuwen en Schuyt 1992). Het hier te bespreken boek is een casestudie van advocaten, niet in de bovengenoemde helden- of duivelsrollen, maar van veelvoorkomende advocaten en hun veelvoorkomende, dagelijkse werkzaamheden. Over deze concrete dagelijkse werkzaamheden van Nederlandse advocaten en hun interacties met cliënten was tot nu toe weinig bekend. Deze leemte wordt door Miek Berends in belangrijke mate opgevuld.

Daar de auteur de beroepensociologie in het algemeen niet erg vruchtbaar acht en zij bovendien meent dat deze niet adequaat is als theoretisch perspectief voor haar specifieke probleemstelling kiest zij voor een andere bril, namelijk de geschilbeslechtingstheorie. Deze empirisch-sociologische theorie wil het geschilgedrag beschrijven en verklaren. De theorie gaat er van uit dat de geschilbeslechtingsmogelijkheden en de keuzes die betrokkenen maken afhankelijk zijn van een aantal, met name niet-juridische factoren. Onder andere stelt de geschilbeslechtingstheorie dat de gekozen vorm van geschilbeslechting afhankelijk is van de vraag of de relatie tussen de partijen voort zal blijven duren (bijvoorbeeld bij burens) of beëindigd kan worden (bijvoorbeeld bij koper en verkoper). Wanneer personen een juridische geschilbeslechtingsmogelijkheid zoeken dan betreft het voornamelijk eindigende relaties. Dat is inderdaad ook het geval bij de onderzoekspopulatie van Berends.

De belangrijkste bron van gegevens is observatie verricht bij een klein, driepersoons advocatenkantoor met een gemengde praktijk. Daar zijn meer dan 80 zaken gedurende hun gehele verloop gevolgd, onder andere door het registreren van de gesprekken tussen cliënten en advocaten. Aanvullend materiaal is verkregen door archiefonderzoek en vraaggesprekken met cliënten.

In het boek wordt allereerst een globaal profiel van de Nederlandse balie geschetst, daarna wordt specifieke aandacht geschonken aan de balie in het noorden van het land. Door een beschrijving van het geobserveerde advocatenkantoor en de werkzaamheden van de advocaten aldaar komt de hectische praktijk met de lange werkdagen op een klein advocatenkantoor tot leven. Zeker 85% van de zaken wordt betaald uit het door de overheid gefinancierde rechtshulpstelsel (de zogeheten toevoegingen). Het werk ligt voor 50% op het gebied van familie- en personenrecht, voor 30% op sociaal gebied, (o.a. huurrecht, arbeids- en sociale verzekeringsrecht, strafrecht, en vreemdelingenrecht) en 20% is 'klein commercieel' (o.a. onrechtmatige daad en burendrecht). De cliënten zijn individuele personen, de tegenstanders daarentegen bestaan voor een groot deel (63%) uit rechtspersonen: overheden, semi-overheden en andersoortige organisaties. In tweederde van het aantal zaken wordt een proces overwogen of daadwerkelijk gevoerd. De werkzaamheden worden onderscheiden in vijf categorieën, te weten: informatie (20%), advies en bemiddeling (20%), complexe dienstverlening (15%), complexe dienstverlening en procesbijstand (35%) - van deze vier omvat de laatstgenoemde categorie steeds ook de eerder genoemde werkzaamheden - en alleen procesbijstand (5%). De advocaten worden betrokken bij geschilbeslechtingprocessen in latere stadia van deze processen. Preventieve rechtshulp wordt door hen nauwelijks gegeven; de advocaat is een behandelaar. Voordat de advocaat optreedt hebben eerst de naaste omgeving en verschillende, veelal juridische, deskundigen gediend als klankbord of adviseur. Wanneer een cliënt uiteindelijk naar een advocaat gaat dan geeft hij het werk uit handen. In zeker de helft van de gevallen is het geschil met de inschakeling van de advocaat beslecht, omdat een van de direct betrokken cliënten opgeeft. Door de eisen die rechts- en procedureregels aan claims stellen en door de kosten is de cliënt geneigd het geschil te beëindigen.

Een gemis aan het proefschrift is dat het interessante materiaal zo

weinig analytisch, kritisch en diepgaand is verwerkt. Dit laat onverlet dat het boek op degelijk empirisch onderzoek gebaseerd inzicht biedt in het werk van advocaten in de kleine, niet-gespecialiseerde kantoren.

L.E. de Groot-van Leeuwen

Literatuur

- Groot-van Leeuwen, L.E. de, en C.J.M. Schuyt, 'Ethische dilemma's, Morele redeneerpatronen bij advocaten', in: P.de Bok e.a. *Wat de Advocaat betaamt*, Zwolle 1992.
- Klijn, A., *Rechtshulp onderzocht en overdacht, Theoretische reflectie en empirisch onderzoek omtrent rechtshulp in Nederland 1979-1989*, Arnhem 1991.
- Malsch, M., *Lawyers' Predictions of Judicial Decisions, A Study on Calibration of Experts*, Leiden 1989.